

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

CONCEPT EVOLUTION OF THE MODERN NATIONAL SECURITY DOCTRINE

Забезпечення національної безпеки є невід'ємною складовою загальної системи завдань та цілей формування та реалізації загальних положень політики державного регулювання. В статті розглянуто еволюцію концепцій та їх типологізацію в доктрині національної безпеки – внутрішньоцентрична, зовнішньоцентрична та національної сек'юритизації. Окрім того, автором запропонована альтернативна перспективна концепція національної безпеки, побудована на засадах тісної колаборації воєнних, розвідувальних, дипломатичних, політичних, економічних та правових відомств. В умова гібридних воєн всі складові національної безпеки, зокрема державна, громадська, інформаційна, екологічна, економічна, транспортна, енергетична безпека, безпека особи, є рівноцінно важливими, а методика їх гарантування базується переважно на синергії підходів та реалізації консорціумних проєктів на місцевому, регіональному, національному та наднаціональному рівнях.

Ключові слова: національна безпека, сек'юритизація, гібридна війна, безпекове середовище, виклики та загрози, безпековий комплекс.

Ensuring national security is an integral part of the general system of tasks and goals for the formation and implementation of general provisions of state regulation policy. In the conditions of global hybrid wars, financial crises, and a turbulent environment, determining the modern features of the concept of national security is extremely relevant. Methodological techniques of critical analysis, compilation, and comparison allowed the author not only to determine the stages of the emergence and transformation of national security theories, but also to model an alternative concept. The main task is to study the modern doctrine of national security, which must be developed and implemented in the conditions of an unstable economic and political situation of a "world of war", when most threats are hidden, veiled, the boundaries and differences between external and internal conflicts are not obvious, blurred, and the ways of counteraction and resolution lie in a complex of political, diplomatic, economic, military, and other actions. The article considers the evolution of concepts and their typology in the doctrine of national security. As a result of a comprehensive analysis, three key models of national security have been identified - internal-centric, external-centric and national securitization. It's also important to build a reliable communications system that would provide transparent information about the strategies and directions of activities of security agencies and the compliance of their actions with the overall goal of national security of the state. In addition, the author has proposed an alternative promising concept of national security, built on the principles of close collaboration between military, intelligence, diplomatic, political, economic and legal departments. In the conditions of hybrid wars, all components of national security, in particular state, public, information, environmental, economic, transport, energy security, personal security, are equally important, and the methodology for guaranteeing them is based mainly on the synergy of approaches and the implementation of consortium projects at the local, regional, national and international levels.

Key words: national security, securitization, hybrid war, security environment, challenges and threats, security complex.

УДК 351.746

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.15-48>

Приятельчук О.А.¹

д.е.н., професор кафедри міжнародного бізнесу,

Навчально-науковий інститут

міжнародних відносин

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Pryiatelchuk Olena

Educational and Scientific Institute of

International Relations,

Taras Shevchenko National University of

Kyiv

Постановка проблеми. Загальна стратегія національної безпеки використовується як загально окреслений вектор, з використанням основних постулатів якого розробляються різноманітні плани та програми її реалізації. Як правило, політика національної безпеки базується на конституції країни, установчих документах та законодавстві. Доктрина національної безпеки визначає характер поведінки та сферу відповідальності державних органів влади, дипломатичних установ, окремих громадян, тощо.

В період активного фактичного збройного протистояння (середина ХХ ст.) поняття «національної безпеки» було мілітаризованим, тобто означало виключно військову готовність до захисту території держави, непорушність принципу незалежності та суверенітету. Однак, дана концепція визначення «національної безпеки», наразі,

є неактуальною. Сучасна концепція становить собою широкий набір цінностей, принципів, інститутів, методів захисту, які знаходяться в тісній взаємодії, постійній трансформації відповідно до мінливих в сучасних умовах загроз, викликів та засобів досягнення безпеки, спрямовані на всіх існуючих інститутів – правових, соціальних, культурних, економічних, тощо. Таким чином, можна констатувати, що політика національної безпеки та державна національна політика загалом є майже тотожними поняттями, які виконують спільні завдання й реалізують загальні цілі.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питання національної безпеки та її розуміння активно досліджуються такими науковцями, як Є. Кобко [2; 6], Б. Демидов, А. Качинський, Р. Пасічний, Г. Ситник [3]. Особливостям сучасної концепції національної безпеки України присвячені праці В. Копанчука,

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5222-452X>

А. Собакаря [4] та інших, в яких представлені основні принципи побудови, напрями реалізації сучасної національної безпекової політики широкою номенклатурою державних органів регулювання. Проте, мало дослідженим залишається питання сучасної концепції національної безпеки, побудованої на засадах тісної колаборації воєнних, розвідувальних, дипломатичних та політичних відомств.

Постановка завдання. Враховуючи актуальний етап еволюції сучасної доктрини національної безпеки та наявну архітектуру національних, регіональних та міжнародних суб'єктів її гарантування було визначено основну мету дослідження, яка полягає в аналізі поетапного становлення системи чинників та факторів впливу на національну безпеку, а також визначення характерних рис сучасної доктрини з врахуванням наявних особливостей всіх воєнних, розвідувальних, дипломатичних, політичних, економічних та правових факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі фокус концепції національної безпеки є різноплановим – її забезпечення здійснюється шляхом протистояння безлічі конфліктних ситуацій, актуальних викликів та загроз, що сформовані як всередині країни, так і зовні. Характерною рисою сучасної політичної ситуації є так звана створення «воюючого миру», коли більшість загроз є прихованими, завуальованими, межі та відмінності між зовнішніми та внутрішніми конфліктами є неочевидними, розмитими, а шляхи протидії та вирішення полягають в комплексі політичних, дипломатичних, економічних, воєнних та інших дій.

Нерівномірний соціально-економічний розвиток окремих країн та регіонів світу, дисбаланс сил на політичній арені, відмінний рівень воєнного озброєння, тощо призводить до постійної дестабілізації в світі. Таким чином, національна безпека на сучасному етапі – це не оборонна мілітаризована концепція, а політична, дипломатична, загально стратегічна концепція «досягнення стану безпеки», уникнення надмірного розбалансування, постійного моніторингу, прогнозування та попередження як зовнішніх, так і внутрішніх загроз.

Доречним є підхід ототожнення національної безпеки та розвитку. Розвиток неможливий забезпечення національної безпеки. Однак дана тотожність повинна бути підкріплена чіткою системою інститутів, організаційною структурою безпекових елементів – об'єктів захисту, основних суб'єктів, формальних легалізованих, а також неформальних, однак допустимих методів, дій.

В той же час, національна безпека, і, в першу чергу, методи та механізми її забезпечення, є, беззаперечно, джерелом напруженості в суспільстві, виникнення протиріч, зловживань, маніпуляцій та порушення основних прав та свобод громадян.

Аспект таємності, властивий більшості процедур забезпечення національної безпеки, посилює занепокоєння в суспільстві, створює додаткові можливості для маніпуляцій, частково унеможливорює контроль та прозорість окремих процедур. Досконалий механізм державного регулювання, зрозуміла та публічна концепція національної безпеки, чітко визначена стратегія її реалізації, і, головне, високий рівень довіри суспільства до інститутів держави та влади має нівелювати ряд зазначених побічних недоліків.

Філософія державної безпекової політики базується на антагонізмі цінностей – національної безпеки як загальної цінності та індивідуальної безпеки та свободи як особистої, індивідуальної. Примат першої над другою категорії не є беззаперечним, а, швидше за все, епізодичним [1]. Дана філософія формує цивільно-військові відносини. А політика та дипломатія виступають своєрідними альтернативами, що дозволяють якщо не вирішити певні питання, то послабити їх гостроту. В даному контексті політична та, як її різновид, дипломатична розвідка є інноваційними засобами забезпечення національної безпеки за умови збереження соціального спокою, стабільних міжнародних відносин, досягнення поставлених цілей.

Національні моделі забезпечення національної безпеки є неоднорідними та неоднаковими, що пояснюється відмінністю національних безпекових концепцій і, що головне, елементною та функціональною її структурою. З огляду на це доцільно представити певну типологізацію моделей національної безпеки, кожна з яких реалізує альтернативні шляхи захисту прав людини та забезпечення національної безпеки одночасно.

Для здійснення типологізації були використані наступні змінні: політичний режим (його прозорість, відкритість, легітимність, ймовірність застосування принципу верховенства права); сприйняття загроз (шляхи їх прогнозування, аналітичної оцінки, попередження та реагування); чіткість визначення загально-національних цілей та цінностей (які включають індивідуальні, хоч й превалюють над ними); місце національної безпекової політики поряд з соціо-культурною та економічною складовими в загальній системі зовнішньої та внутрішньої державної політики; безпекові інституції (набір принципів та механізмів їх діяльності, системність державного, суспільного та судового контролю над ними); права людини та система їх захисту.

В результаті різноманітної комбінації вище зазначених змінних можна виділити три основні моделі національної безпеки: зовнішньоцентрична (така, що фокусується на зовнішній політиці національної безпеки), внутрішньоцентрична (така, що зосереджується на внутрішніх загрозах) та модель національної сек'юритизації [4].

Зовнішньоцентрична модель характеризується відкритістю та прозорістю – концепція національної безпеки враховує інтереси, права та свободи всіх стейкхолдерів, поліцентричним підходом – здійснюється всебічний вплив та аналіз через відкриті та безкоштовні канали комунікації. В той же час, дана доктрина передбачає збільшення впливу певних військових та безпекових інститутів в разі виникнення конфліктних ситуацій, загострення кризових явищ, обґрунтованих несприятливих прогнозів, тощо. Дана модель й ефективно функціонує виключно за умови чіткого механізму контролю та глибокої інтеграції в цілісну політичну систему.

За даних умов основна увага концентрується на зовнішніх загрозах, аналізується політичний режим країн-сусідів, державна доктрина стратегічних партнерів, діяльність регіональних об'єднань, учасницею яких є держава або під впливом діяльності яких вона перебуває. Будь-які дії плануються та реалізуються відповідно до отриманої інформації, аргументованої, підкріпленої фактами та свідченнями з достовірних джерел. В такому випадку розвідувальна діяльність, що реалізується як безпосередньо розвідувальними організаціями, так і різноманітними засобами дипломатичної розвідки, є вкрай важливою задля оперативного реагування. Зовнішня агресія, можлива війна, несприятливий зовнішній вплив оцінюється відповідно до наявної розвідувальної інформації, на отриманні якої сфокусована діяльність відповідних контрагентів. Щодо внутрішніх загроз – дана концепція передбачає реальні дії лише у випадку фактичного порушення миру та громадського порядку. Стримуючий характер діяльності регулярних політичних інститутів практично нівелює діяльність внутрішніх ворогів, прямі злочинні дії яких суворо караються в рамках чинного законодавства. Таким чином, всі зусилля концентруються на зовнішніх загрозах [2]. Запобігання, попередження та прогнозування яких здійснюється за рахунок досконалої системи інформаційного забезпечення, елементом якої є дипломатичні установи.

Зовнішньоцентрична модель фокусує основну увагу на виявленні зовнішніх загроз, спрямовує зусилля на припинення дій іноземних осіб, що займаються шпигунством, саботажем та/ або тероризмом. За даних умов непорушними залишаються визначені Конституцією права громадян, однак безпеково-розвідувальна діяльність за кризових явищ визначається пріоритетною.

Внутрішньоцентрична концепція національної безпеки пов'язана з існуванням політично-військової доктрини. Подібна концепція реалізовується в Південній Америці (Чилі, Бразилія, Уругвай, частково Аргентина), Азії (Південна Корея, Філіппіни, частково Індонезія), і навіть Європі (Греція, Туреччина). Дана концепція є різновидом

мілітаризму, за якого військові інституції є ключовими не лише в аспектах національної безпеки, а й державної політики загалом. В результаті відбувається делегалізація політичного процесу, формується авторитарний, часто військовий режим.

Існування за внутрішньоорієнтованої концепції національної безпеки поліархічного уряду блокує функціонування інститутів судової влади, демократії, свободи слова. Основна увага зосереджена на подоланні внутрішньополітичної кризи, пов'язаної, в першу чергу, з існуванням великої кількості внутрішніх ворогів (тих, що знаходяться на території країни, діють зсередини, однак представниками яких можуть бути як резиденти, так і нерезиденти країни; такі, що мають власні мотиви або ж стимулюються із-за кордону). Такі загрози частіше носять не військовий, а соціально-економічний, політичний та ідеологічний характер, руйнуючи саму систему зсередини. Однак інтенсивність такої загрози залежить саме від активності впливу зовні, рівень якої можна оцінити виключно за допомогою дипломатичних розвідувальних заходів.

Суспільство, дестабілізоване зсередини та ослаблене завуальованими діями зовнішнього ворога не здатне ні подолати цілком існуючу внутрішню гегемоністську кризу, ні забезпечити протистояння зовнішнім загрозам. Логічним продовження даного сценарію є внутрішні бунти, війни, повстання, в результаті яких або реалізується встановлення військової диктатури, або ж посилюється внутрішня соціальна та політична роздробленість, спад темпів економічного розвитку, а також надмірний вплив зовнішніх сил, що, в свою чергу, призводить до виникнення нових загроз, ефективно протистояння яким є малоімовірним в даному випадку. Обидва сценарії є песимістичними, оскільки в першому випадку створюється політична доктрина національної безпеки, що орієнтується на боротьбу з внутрішнім ворогом, пошук та підтримка постійної його наявності призводить, врешті решт, до встановлення тоталітарного режиму та боротьби з демократичною людиною. За розвитку другого сценарію «наївної демократії» доктрина національної безпеки надто розпорошена або взагалі відсутня, що, зрештою, призводить до руйнування держави як інституту, знищення суверенної цілісності та встановлення протекторату зовнішніх сил впливу.

Державна політика в даних умовах здійснюється за принципом «розвиток – безпека». Розгалужена мережа інститутів політично-військової влади реалізує одночасно політичну, соціально-економічну, військову та безпекову державну політику. Дипломатичні органи та інститути дипломатичної розвідки в даному випадку відходять на другий план, основні ресурсні вливання здійснюються у військову сферу, використовуючи

розгалужений механізм військової розвідки для отримання інформації щодо наявних та потенційних викликів та загроз, увага зосереджена на внутрішніх протиріччях.

Модель національної сек'юритизації створює, по суті, формальну демократію. За даних умов будь-яка інформація щодо виникнення зовнішніх або внутрішніх загроз надає уряду та відповідним профільним безпековим організаціям надзвичайні повноваження, що, фактично, легітимно дає можливість тимчасового обмеження індивідуальних прав та свобод [7]. В таких умовах суспільний контроль стає суто формальним, визначаючи гегемонію правлячих кіл та безпекових інституцій.

Зовнішня та внутрішня безпекова політика знаходиться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, здійснюючи взаємний вплив та формуючи загальну систему національної безпеки. Державний соціально-політичний контроль реалізується через широкий спектр повноважень та прав спеціальних органів національної безпеки.

Концепція національної сек'юритизації актуальна для країн з нестабільною внутрішньою політичною ситуацією та повільними темпами соціально-економічного розвитку. Окрім зовнішніх викликів нагальними внутрішніми загрозами національної безпеки є соціально-економічна нестабільність, суспільні занепокоєння, недовіра до інституту державної влади.

Концепція національної сек'юритизації не передбачає поділу безпекової політики та державної, розробку окремої воєнно-оборонної безпекової доктрини, а безпекові заходи розробляються та реалізуються цілим комплексом політичних інститутів, в тому числі дипломатичних, розвідувальних, військових, тощо. За умови виникнення надзвичайних або кризових ситуацій роль останніх посилюється, в усіх інших випадках – є переважно інформаційно-аналітичною. За даних умов дієвим є принцип «демократія може поступитись, якщо мова йде про виживання держави».

Перспективним підходом є побудова сучасної концепції національної безпеки на засадах тісної колаборації воєнних, розвідувальних, дипломатичних, економічних, правових та політичних відомств.

На даному етапі принципово відмінними є структурна організація та ієрархія державних інститутів, що залучені до питань побудови та реалізації стратегії національної безпеки. Так, військові та розвідувальні органи можуть: мати певну автономію, підпорядковуватись певним органам державної влади або ж здійснювати для них дорадчу функцію (збору, обробки та аналізу інформації). Дипломатичні органи, в свою чергу, зазвичай підпорядковані найвищому інституту державної влади та реалізують загальну політичну стратегію держави. Суб'єкти дипломатичної розвідки, діючи в рамках загальної концепції національної

політики, володіють більшим рівнем незалежності та самоврядування.

Окрім того, крім власних широких повноважень, наданих їм гнучкою системою правових норм, органи безпеки використовують додаткові людські ресурси (часто співробітників дипломатичних відомств) та технологічні можливості, що дозволяє їм реалізовувати певні «чорні операції» та здійснювати контроль над інформаційним полем. Завдяки широким дискреційним повноваженням розвідувально-безпекові органи здійснюють контроль, а часто й маніпулювання громадською думкою, не лише аналізують інформаційне поле (зовнішні та внутрішні джерела інформації), а й створюють альтернативне шляхом вприскування інформації та реалізації дезінформації [6].

Основним завданням в даних умовах є контроль та підзвітність самих безпекових організацій, оцінка рамок їх діяльності, допустимих умов порушення правових норм. В умовах відкритого плюралістичного суспільства може виникнути стійка опозиція окремих індивідів або груп людей через порушення моральних аспектів, недотримання їх прав та свобод. Доцільним та необхідним є побудова надійної системи комунікації, що б надавало прозору інформацію щодо стратегії та напрямків діяльності безпекових органів і, що найголовніше, повна відповідність їх дій загальній цілі національної безпеки держави.

Висновки. Остання з представлених концепцій, на нашу думку, є найбільш актуальною в сьогоденні та такою, що максимально відповідає вітчизняним стратегії та тактиці національної безпеки. Запорукою успіху її практичної імплементації має стати ряд принципів, зокрема: верховенство права; досконалий механізм функціонування судочинних органів; суворе правове регулювання діяльності безпекових органів; дотримання загальних національних цінностей та норм поведінки; використання надійних джерел розвідувальної інформації; аргументація доцільності використання спеціальних безпекових заходів в умовах кризи; дотримання конституційних прав та свобод громадян, принципів демократичного суспільства; допуск міжнародних установ з функцією наглядових органів у випадку загострення кризових явищ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про національну безпеку України» №2469-VIII від 21 червня 2018 року зі змінами та доповненнями.
2. Кобко Є.В. Система забезпечення національної безпеки України: елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. №4.
3. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г.П. Ситник,

В.М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г.П. Ситника. Київ : Вид-во «Кондор», 2007. – 669 с.

4. Собакар А.О., Нестерцова-Собакар О.В. Сучасні детермінанти розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3(96). С. 67–71.

5. Getman A., Yakoviyk I. National security strategy of Ukraine: history of belated reforms. *Problems of Legality*. 2019. Vol. 147. P. 8–22. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.186338>

6. Kobko Y.V. Legal regulation of national security in Ukraine: today's challenges. *Law and Safety*. 2022. Vol. 85(2). Pp. 179–188. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.17>.

7. Musagaliev A., Gretchenko A., Gagarina, G., Gorokhova I., Gretchenko A. Sustainable development of human potential – is a strategic priority for ensuring national security of Country. *E3S Web of Conf. Volume 547, 2024. International Conference on Sustainable Green Energy Technologies (ICSGET 2024)*. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202454701004>

8. Sopilko I., Svintsytskyi A., Krasovska Y., Padalka A., Lyseiuk A. Information wars as a threat to the information security of Ukraine. *Conflict Resolution Quarterly*. 2021. Vol. 39. Issue 3. P. 333–347. DOI: <https://doi.org/10.1002/crq.21331>

9. Sussex M., Clarke M., Medcalf R. National security: between theory and practice. *Australian Journal of International Affairs*. 2017. Vol. 71(5). P. 474–478. DOI: <https://doi.org/10.1080/10357718.2017.1347139>

REFERENCES:

1. Закон України «Про національну безпеку України» №2469-VIII, 21.06.2018. [Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" No. 2469-VIII of June 21, 2018, as amended]

2. Kobko Y.V. (2018) Systema zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: elementy ta kharakter

yikh realizatsii v suchasnykh umovakh. [The system of ensuring national security of Ukraine: elements and the nature of their implementation in modern conditions] *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 4.

3. Sytnyk H. P. (2007) Natsionalna bezpeka Ukrainy: teoriia i praktyka : monohrafiia. [National Security of Ukraine: Theory and Practice: Monograph] Kyiv : Vyd-vo "Kondor", 2007. – 669 p.

4. Sobakar A.O., Nestertsova-Sobakar O.V. (2018) Suchasni determinanty rozvytku derzhavnoi polityky zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Modern determinants of the development of state policy for ensuring national security of Ukraine] *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 3 (96), pp. 67–71.

5. Getman A., Yakoviyk I. (2019) National security strategy of Ukraine: history of belated reforms. *Problems of Legality*, vol. 147, pp. 8–22. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.186338>

6. Kobko Y. V. (2022) Legal regulation of national security in Ukraine: today's challenges. *Law and Safety*, vol. 85(2), pp. 179–188. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.17>.

7. Musagaliev A., Gretchenko A., Gagarina, G., Gorokhova I., Gretchenko A. (2024) Sustainable development of human potential – is a strategic priority for ensuring national security of Country. *E3S Web of Conf. Volume 547, 2024. International Conference on Sustainable Green Energy Technologies (ICSGET 2024)*. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202454701004>

8. Sopilko I., Svintsytskyi A., Krasovska Y., Padalka A., Lyseiuk A. (2021) Information wars as a threat to the information security of Ukraine. *Conflict Resolution Quarterly*, vol. 39, issue 3, pp. 333–347. DOI: <https://doi.org/10.1002/crq.21331>

9. Sussex M., Clarke M., Medcalf R. (2017) National security: between theory and practice. *Australian Journal of International Affairs*, vol. 71(5), pp. 474–478. DOI: <https://doi.org/10.1080/10357718.2017.1347139>